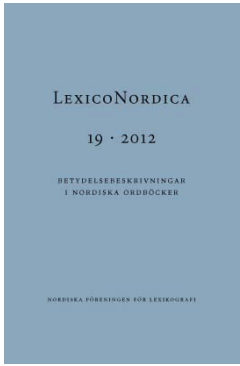

LexicoNordica

Titel:	<i>Tummen upp</i> eller <i>tummen ner</i> ? Om användning och beskrivning av konventionaliserade gester i svenskan	
Forfatter:	Emma Sköldberg	
Kilde:	LexicoNordica 19, 2012, s. 183-202	
URL:	http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/lexn/issue/archive	

© LexicoNordica og forfatterne

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Tummen upp eller tummen ner? Om användning och beskrivning av konventionaliserade gester i svenskan

Emma Sköldberg

In this paper I present a study of about 50 Swedish words and word combinations connected to emblems, i.e. non-verbal acts which have a direct verbal translation, consisting of a word or a phrase (e.g. *nicka* 'nod', *skaka på huvudet* 'shake one's head'). Firstly I explore the usage of the words and word combinations in modern texts included in the Swedish Language Bank. Secondly I study how they are treated in four modern monolingual dictionaries. The study shows that this kind of words and word combinations are a challenge to lexicographers. The gestures may be difficult to describe (especially as they can be performed in slightly different ways). Furthermore, many of the words and word combinations have both a literal and a metaphorical meaning and very special connotations.

1. Inledning

Människor kommunicerar, som vi alla vet, såväl med ord och fraser som med ansiktsuttryck och gester. I arbetet med att tillägna sig ett nytt språks vokabulär har inlärare god hjälp av ordböcker av olika slag. Men för att uppnå inte bara *verbalt* utan också *kulturellt flyt* behöver inlärare lära sig tolka och använda även det icke-verbala språket (Poyatos 2002:18ff.; se även t.ex. Gullberg 2006 med anförda referenser). Frågan är vilket stöd vanliga ordböcker ger i detta arbete.

I den här artikeln ligger fokus på en viss typ av kroppsspråk, närmare bestämt på s.k. *emblem*, dvs. konventionaliserade gester med avgränsad betydelse. I titeln anspelas på två sådana, att göra

tummen upp respektive göra tummen ner och på så sätt visa att man är positiv eller negativ i förhållande till något. I nästa avsnitt kommer jag kortfattat att redogöra för tidigare forskning kring emblem. I avsnitt 3 presenteras mitt material och min metod. Därefter, i avsnitt 4, granskar jag hur ett femtiotal ord och ordförbindelser som är kopplade till emblem (däribland *göra tummen upp/ner till något*) används i svenska texter. Denna granskning tjänar som utgångspunkt för en studie av hur samma ord och ordförbindelser återges i enspråkiga svenska samtidsordböcker (avsnitt 5). Artikeln avslutas med en sammanfattande diskussion i avsnitt 6. Med tanke på temat för LexicoNordica 19 läggs stor vikt vid ordens och ordförbindelsernas betydelser och betydelsebeskrivningar.

2. Kort om emblem

Termen *emblem* avser, enligt Ekman & Friesen (1969:63), ”nonverbal acts which have a direct verbal translation, or dictionary definition, usually consisting of a word or two, or perhaps a phrase” (se även t.ex. Øyslebø 1988:13, Allwood 2012). Ett exempel på ett emblem är det speciella tecken med tummen som betyder ’jag vill ha lift’.

Förhållandet mellan gesten och den konventionaliserade betydelsen kan vara mer eller mindre genomskinligt. Vissa emblem, som t.ex. stopptecknet, är ikoniska på så sätt att gesten ser ut eller påminner om emblemets konventionaliserade budskap (Ekman 1999:46). Andra gester, som t.ex. en nick eller en huvudskakning, är däremot helt arbiträra och kan därför vara svårare att tolka (Po-yatos 2002:167f.; se även Øyslebø 1988:191).

Liksom ord och uttryck är emblem kontextkänsliga. Grundbetydelsen hos en uppvänd tumme är alltså ’bra’ och ’positivt’. Men betydelsen påverkas av vem som är avsändare, vem som är mottagare och vilka verbala och icke-verbala uttryck emblemet kombi-

neras med (Johnson et al. 1975:344; Knapp & Hall 2010:229). Med hjälp av avsändarens armposition och ansiktsuttryck kan mottagaren t.ex. få en uppfattning om det är gestens grundbetydelse som avses eller om avsändaren är ironisk.

Emblem kan bl.a. ersätta talat språk, sammanfalla med något som sägs eller kommentera detsamma (Ekman 1999:46). En huvudskakning kan, om den används självständigt, betyda 'nej'. Vidare kan den komplettera och ge eftertryck åt ett yttrande som "Jag vill inte!". Men huvudskakningen kan också uppträda tillsammans med en djup suck och ett yttrande som "Dagens ungdom!". Här förtydligar gesten en misströstan i eller ett avståndstagande till det som sägs explicit.

Ett återkommande spörsmål i litteraturen är i vilken grad emblem är kulturbundna. Enligt Knapp & Hall (2010:229) existerar det troligen inga universella emblem, men i väldigt många språk finns det bl.a. gester som uttrycker 'ja', 'nej', 'stopp' och 'vet inte'. Vidare har vissa emblem, som t.ex. *fuck you*-tecknet, fått mycket stor spridning via bl.a. massmedia (jfr Ekman 1999:45). Andra emblem är däremot mer kulturspecifika. Ofta betyder samma eller liknande gester skilda saker i olika kulturer, vilket kan leda till kulturkrockar. Enligt Jakobson (1972) råder t.ex. skillnader bara inom Europa när det gäller huvudrörelser som markerar samtycke respektive avvikande åsikt. Medan man i Sverige håller tummarna för att önska någon lycka, korsar man i engelskspråkiga länder sina fingrar. Och, slutligen, den uppvända tummen med positiv grundbetydelse i stora delar av västvärlden, betraktas i bl.a. Mellanöstern som obscen (Knapp & Hall 2010:229).

3. Material och metod

Johnson et al. (1975:346–349) har utarbetat en förteckning över närmare 60 engelska budskap (av slaget 'kom!' och 'var tyst!') som

TEMATISKA BIDRAG

ligger till grund för nordamerikanska emblem. Denna lista har jag valt att utgå från i min undersökning (se bl.a. Kendon 2004:339 om andra emblemförteckningar). Närmare bestämt har jag funderat över om varje enskilt budskap i listan kan uttryckas med ett visst svenskt emblem och hur detta emblem i så fall betecknas rent språkligt. I tabell 1 ges exempel på hur arbetet har gått till.

budskap	svenskt verb	svenskt substantiv	svensk ordförbindelse
'jag vill ha lift'	<i>lifta</i>	<i>liftning</i>	<i>åka på tummen</i>
'lycka till'			<i>hålla tummarna</i>
'ja'/ 'jag håller med'/ 'jag tycker om det'	<i>nicka</i>	<i>nick, nickning nickande</i>	
	<i>applådera</i>	<i>applåd, handklappning</i>	<i>klappa (i) händerna</i>
			<i>göra tummen upp</i>
'pengar'			

Tabell 1: Exempel på budskap som ligger till grund för emblem med relaterade svenska ord och ordförbindelser (efter Johnson et al. 1975).

Enligt min språkliga intuition finns det alltså ett svenskt emblem med innebörden 'jag vill ha lift' vilket kan kopplas till verbet *lifta*, substantivet *liftning* och ordförbindelsen *åka på tummen*. Vidare motsvaras budskapet 'lycka till' av ordförbindelsen *hålla tummarna*. Budskapet 'ja'/'jag håller med'/'jag tycker om det' kan uttryckas med åtminstone tre olika emblem, bl.a. handlingen att upprepat slå ihop sina händer för att tacka eller visa uppskattning. Relevanta svenska beteckningar är då *applådera* och *klappa (i) händerna*. Gemensamt för orden och ordförbindelserna i tabell 1 är alltså att de har direkt koppling till svenska emblem. De utgör språkliga

uttryck som innefattar dels en gest, dels en konventionaliserad betydelse. Avslutningsvis återfinns även 'pengar' i tabellen. Det existerar förvisso ett svenskt emblem med betydelsen 'pengar' – man gnuggar tummen mot pek- och långfingret – men just detta emblem saknar en språklig beteckning i svenskan som omfattar en gest och är därför inte aktuellt i denna undersökning.

Det finns flera sätt att kontrollera om de svenska ord och ordförbindelser jag ansett beteckna emblemen är etablerade i svenskan (se vidare Svanlund 2009:39f., 235ff.). I den här studien har jag tagit fasta på frekvensen hos orden och ordförbindelserna i svenska texter som ingår i Språkbankens korpusar. Närmare bestämt har jag studerat Språkbankens pressmaterial (ca 286 milj. tokens), skönlitterära texter (ca 26 milj. tokens) och bloggtexter (ca 266 milj. tokens). För att en språklig beteckning ska vara aktuell för denna studie ska den användas minst ett femtiotal gånger i materialen. Metoden har resulterat i en lista med ett trettiotal svenska emblem som har 52 ord och ordförbindelser knutna till sig. Bland dessa ord och ordförbindelser återfinns alla beteckningarna i tabell 1 ovan, utom den lite äldre och vardagliga ordförbindelsen *åka på tummen*. Detta uttryck ingår i mitt passiva ordförråd och redovisas i t.ex. *Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien* (2009), men eftersom det bara finns en träff på ordförbindelsen i de undersökta korpusarna utelämnas den här.

Vidare har jag granskat *hur* de 52 orden och ordförbindelserna faktiskt används i de aktuella textmaterialen. Denna undersökning är i huvudsak kvalitativ och har skett ur ett lexikografiskt perspektiv; jag har alltså funderat över vilka konsekvenser bruket har för beskrivningarna i en ordbok.

Därefter har jag undersökt hur de aktuella orden och ordförbindelserna behandlas i fyra svenska allmänordböcker nämligen *Natur och Kulturs Svenska Ordbok* (2001, hädanefter NoK), *Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien* (2009, SO), den senaste upplagan av *Bonniers svenska ordbok* (2010, BSO) och den nyligen upp-

daterade enspråkiga delen av Lexin-ordböckerna, *Lexins svenska lexikon* (2011, Lexin). De granskade ordböckerna är sinsemellan ganska olika. SO, med sina två band och 65 000 lemman, är den mest omfattande, medan Lexin (på 28 000 lemman) och NoK (på 23 000) är desto mindre. De undersökta verken vänder sig också till lite olika målgrupper (vilket framkommer mer eller mindre explicit i deras förtexter). Medan SO främst riktar sig till modersmålstalare och avancerade inlärare vänder sig t.ex. NoK och Lexin i första hand till inlärare på lägre nivåer. Tanken är att SO ska stödja både reception och produktion. BSO är nog däremot, om man utgår från ordbokens innehåll, i första hand tänkt som en recepti-
onsordbok. Detsamma gäller i hög grad Lexin och NoK. Samtliga är tryckta verk, förutom Lexin som är en nätordbok.

4. Orden och ordförbindelserna i bruk

I det följande kommer jag att resonera kring hur de aktuella orden och ordförbindelserna används i textmaterialen. Inledningsvis tar jag fasta på de språkliga beteckningarna, därefter på gesterna och hur de utförs, samt avslutningsvis på ordens och ordförbindelsernas semantiska innehåll.

4.1. Språklig beteckning

Vissa av de svenska emblemen är kopplade till i huvudsak *en* etablerad språklig beteckning. Det gäller t.ex. gesten som innebär att man trycker ihop näsborrarna med fingrarna vilket kallas att *hålla för näsan*. Men ibland finns det, som sagt, alternativa språkliga uttryck som kan kopplas till samma emblem. I materialet finns bl.a. variation på ortografisk, morfologisk och lexikal nivå (jfr *flirta/flörta*, *hålla en tumme/tummarna för någon/något* och *skaka/ruska på huvudet*). Dessa varianter och mer eller mindre synonyma be-

teckningar för ett och samma emblem måste givetvis beaktas eftersom de eventuellt ska redovisas (ihop) eller länkas till varandra i en ordbok.

Men i texterna förekommer också mer tillfälliga språkliga uttrycksätt som anspelar på ett visst emblem. I t.ex. följande textutdrag anspelar skribenterna på att man kan hålla en eller båda tummarna för någon eller något. (Aktuell delkorpus i Språkbanken anges inom parentes.)

- (1) Det är ... inte bara Tony Blair som kommer att krama sina tummar i kväll. (GP 2003)
- (2) Tänkt EM-roll: Hör ni hur förbundskaptenernas tummar knakar? (GP 2004)
- (3) När värsta konkurrenten Kroatien ... möter Malta i Sveriges VM-kvalgrupp räcker inte en hel blågul nations tummar för maltesisk poäng. (GP 2005)

Det är uppenbart att läsaren måste ha goda kunskaper om det aktuella emblemet för att känna igen det och för att förstå resonemangen i åtminstone exempel (2) och (3). Användningar av detta slag torde dock vara för tillfälliga för att vara helt relevanta för en ordbok – åtminstone en tryckt sådan.

4.2. Gestens utförande

De emblem som studeras här kan utföras med delvis olika gester. Ibland, som i exempel (4), får läsaren metaspråklig information om hur skribenten tänker sig gestens utförande.

- (4) Att räkka lång näsa genom att sätta handen mot näsan och vifta med fingrarna är en vanlig retsam gest. (GP 2001)

TEMATISKA BIDRAG

Man kan också räcka lång näsa genom att, med en upprepande gest med handen, liksom förlänga näsan. En beskrivning av denna variant återfinns emellertid inte i texterna. Andra gånger får man information om själva gestens utförande via olika bestämningar m.m. (se exempel 5–6).

- (5) Någon vinkade frenetiskt från morgonens Vinga-båt men vi såg aldrig vem det var. (GP 2002)
- (6) Några dagar före det danska EU-valet åker den förre miljöministern ... omkring i en hästdroska ..., vinkar drottninglikt till folket (GP 1994)

Som framgår av exemplen kan en vinkning vara intensiv, men också ”drottninglik”, dvs. långsammare och mer värdig. Att gesterna kan utföras på olika sätt försvårar givetvis arbetet för lexikografer som ska beskriva dem på så kortfattat, tydligt och dessutom rättvisande sätt som möjligt.

4.3. Semantiskt innehåll

En granskning av materialet visar att närmare hälften av de undersökta beteckningarna, däribland *hyssja* och *hålla för näsan*, huvudsakligen används bokstavligt (se exempel 7).

- (7) Jag minns att jag som liten höll för näsan när jag gick in i ladugården hos mina släktingar. (Bloggmix)

En stor grupp ord och uttryck används däremot antingen bokstavligt eller bildligt. Till dessa hör t.ex. *göra tummen upp* och *ge/göra/visa fingret (åt någon)* (se exempel 8–9).

(8) ... hon brukar visa fingret i backspegeln när någon kör dåligt (Bloggmix)

(9) De organiserade brottslingarna visar fingret åt rättssamhället. (GP 2008)

Slutligen används ett fåtal ordförbindelser, däribland *göra tummen ner*, *rulla tummarna* och *räcka lång näsa åt någon/något*, huvudsakligen bildligt i texterna. En bildlig användning av det sistnämnda uttrycket återges här:

(10) De oljerika norrmännen räcker lång näsa åt EU – som inte har mycket egen olja (GP 2002)

Men även om ett ord eller uttryck, som t.ex. *nicka*, i huvudsak används bokstavligt kan det ha skiftande betydelsenyanser och funktioner:

(11) Han nickade ett ”hej”, tittade ner i marken ... (Bloggmix)

(12) Han ... nickade åt Knighton och lämnade rummet.
(Bonniersromaner I)

(13) Så jag frågar om vi ska äta först och pojken nickar. (Bloggmix)

(14) ... flera åhörare nickar igenkännande. (GP 2001)

I exempel (11) och (12) fungerar nicken som en hälsnings- och avskedsgest. I (13), däremot, signalerar gesten ett affirmativt svar. Slutligen framgår av exempel (14) att en nick också kan uttrycka samförstånd. Också denna typ av innehållsmässig variation hos orden och ordförbindelserna måste givetvis beaktas i ordboksarbetet.

5. Orden och ordförbindelserna i svenska ordböcker

5.1. Förekomst och placering i mikrostrukturen

Som redan konstaterats består materialet av 52 språkliga beteckningar som kan kopplas till svenska emblem. Av dessa är 35 ord (14 verb och 21 substantiv) och 17 ordförbindelser. De aktuella orden och ordförbindelserna behandlas i olika utsträckning i de ordböcker som undersöks. Flest redovisas i SO, där totalt 46 återfinns, men det är föga förvånande med tanke på ordbokens storlek. I NoK (med bara 23 000 lemmen) redovisas hela 34 av dem. I BSO och Lexin, slutligen, behandlas 33 respektive 28 av orden/ordförbindelserna som ingår i undersökningen. Några av orden och ordförbindelserna återfinns i samtliga verk, t.ex. *applådera*, *bocka*, *buga* och *rulla tummarna*. Andra emblem, som t.ex. *stopp-tecken*, *segertecken*, *huvudskakning* och *ge/göra/visa fingret (åt någon)*, saknas i samtliga eller i de flesta av ordböckerna.

De språkliga beteckningarna uppträder på olika platser i ordböckernas mikrostruktur. Orden utgör, av naturliga skäl, i huvudsak egna lemmen, men vissa av dem återfinns också inuti ordboksartiklar. I SO, som anger verbalsubstantiv i verbartiklar mer konsekvent, redovisas exempelvis *nickande* och *nickning* under lemmat *nicka*. Detta redovisningssätt bidrar också starkt till att så många av beteckningarna behandlas i SO över huvud taget.

Vad gäller de 17 ordförbindelserna så ser man för det första att BSO (med 8) och Lexin (med 9) inte är lika heltäckande som SO och NoK (med 16 vardera). För det andra ser man att NoK-lexikograferna valt att ge idiomstatus åt 12 av uttrycken istället för att nämna dem bland andra språkprov som ska illustrera en grund- eller underbetydelse. Motsvarande siffra i t.ex. SO är 9. Uppenbarligen har NoK-redaktionen i högre grad ansett att ordförbindelserna behöver förklaras. Tack vare att ordförbindelserna

redovisas som idiom syns de också bättre i artiklarna; de står bl.a. i (halv)fet stil och förses i många fall med ett eget språkprov. De uppmärksammas också troligen lättare av användarna.

5.2. Redovisning av variantformer

En granskning av materialet visar att alla undersökta ordböcker fångar upp stavningsvarianter (som t.ex. *hyssja* och *hyscha*) på ett tillfredsställande sätt. Andra typer av variation hos de språkliga beteckningarna redovisas däremot inte lika väl. I ordböckerna behandlas i regel någon av varianterna *hålla en tumme/tummarna för någon/något*, *visa/göra tummen ner för någon/något*, *klappa (i) händerna* etc.

Vidare noteras att några av orden och ordförbindelserna är länkade till varandra i ordböckerna, vilket kan underlätta förståelsen av dem. Ett exempel är artikeln **niger** i Lexin vilken innehåller relevanta hänvisningar till artiklarna **bockar** och **bugar**. Dessa hänvisningar saknas i de andra ordböckerna. Lexin-artiklarna **bockar** och **bugar** saknar dock hänvisningar tillbaka till **niger**, så uppenbarligen kan man komma längre på denna punkt i verken.

5.3. Beskrivning av gestens utförande

När det gäller att beskriva själva gesten finns det olika lösningar i ordböckerna. I en del fall, som vid verbet *niga*, redovisas gesten i definitionen:¹

- NoK böja på knäna för att hälsa eller tacka
 SO böja knäna från stående ställning som hälsning [el. tack etc.]
 BSO böja knäna lätt som hälsning, tack e.d.
 Lexin böjer knäna för att hälsa, tacka etc.

¹ Artiklarna återges i något förenklad form. Notera att Lexin har presens som uppslagsform vilket avspeglas i definitionerna.

TEMATISKA BIDRAG

Beskrivningarna av gesten överensstämmer ganska väl i ordböckerna. SO har dock det viktiga tillägget att man niger från stående ställning.

I andra fall, som vid *rulla tummarna*, nämns inte gesten över huvud taget:

NoK inte göra något alls

SO vara sysslös [p.g.a. lättja el. brist på arbete]

BSO lata sig

Lexin latar sig

Man kan förvisso hävda att *rulla tummarna* nästan uteslutande används bildligt (se avsnitt 4.3 ovan) och att denna lösning därför är tillräcklig. Men användarna får här ingen indikation om att gesten existerar över huvud taget vilket kan tyckas lite beklagligt.

En tredje variant vad gäller gesten återfinns vid ett fåtal ord och ordförbindelser, bl.a. *hålla tummarna för någon/något*. Uttryckets betydelse redovisas på följande sätt:

NoK önska att det ska gå bra för någon

SO intensivt önska framgång för ngn/ngt [ibl. understruket av att man håller tummarna mot varandra, omslutna av händernas övriga fingrar]

BSO intensivt önska ngn lycka eller framgång

Lexin hoppas på framgång

I SO har man tagit fasta på att gesten utförs ibland. I ordboken tas den därför upp i ett definitionstillägg, vilket är en praktisk lösning, i synnerhet om målet är att definitionen ska vara utbytbar mot uppslagsordet (se SO 2009:XIV).

Samtidigt kan noteras att SO:s beskrivning av gesten inte är helt rättvisande. Det stämmer att tummarna omsluts av handens övriga fingrar men tummarna brukar inte hållas mot varandra.

Över huvud taget är redogörelserna av gesterna inte alltid optimala i ordböckerna. Man kan givetvis inte kräva att verken ska kunna tjäna som manualer för hur emblem ska utföras, men gesterna måste ändå återges på ett sådant sätt att användarna förstår vilken gest som avses eller får en någorlunda rättvisande bild av dem (jfr diskussionen kring *niga* ovan).

Vissa gester är emellertid svåra att beskriva och då kan en illustration vara värdefull. Vad gäller de undersökta beteckningarna återfinns en av dem, *V-tecknet*, bland illustrationerna i BSO (se bild 1).

Bild 1: Illustration till lemmat *V-tecken* i BSO.

Tack vare illustrationen, tillsammans med definitionen: ”ett tecken på seger med pekfingret och långfingret som formar ett V”, får användarna en klar bild av hur gesten ser ut.

V-tecknet är relativt statiskt och kan därför fångas på en bild. Andra emblem, som är mer dynamiska, återges bättre med en filmsekvens. I Lexin kompletteras två av emblemartiklarna med filmsekvenser, närmare bestämt verben *nickar* och *skålar*. Lemmat *nickar* följs av betydelsebeskrivningen ”böjer lätt på huvudet (ofta som hälsning eller bekräftelse)”. I artikeln finns också två språkprov: *han nickade åt en bekant* och *hon nickade instämmande*. Filmsekvensen, som ska illustrera detta ord, visar ett kvinnohuvud som nickar två gånger i snabb takt. I och med att rörelsen upprepas överensstämmer inte gesten på filmen helt med betydelse-

beskrivningen. Samtidigt är själva upprepningen en viktig del av emblemet, i synnerhet om detta markerar ett 'ja' eller någon form av stöd. Man kan därmed hävda att filmen i själva verket bara illustrerar ett av språkproven, det att nicka instämmande. När man hälsar nickar man däremot ofta på andra sätt. Man kan förvisso hälsa med en lätt och långsam böjning på huvudet (som då ofta är något vinklat). Men lika vanligt är det motsatta, att man snabbt höjer huvudet ett kort stycke. Men det finns nog en skillnad mellan vem som utför respektive nickningsvariant; medan den förra är lugn och värdig är den senare något ungdomligare och tuffare. Sammanfattningsvis får man konstatera att filmsekvenser utgör ett mycket viktigt stöd för betydelsebeskrivningen av den här typen av ord och ordförbindelser. Exemplet visar dock på den semantiska komplexitet som många emblemteckningar har och att det ibland skulle behövas *flera* filmer för att återge dem på ett fullständigt sätt.

5.4. Semantiskt innehåll

Som redan påpekats används vissa av orden och ordförbindelserna huvudsakligen bokstavligt och andra huvudsakligen bildligt (se avsnitt 4.3). I de undersökta ordböckerna återges inte alltid de typiska användningssätten på ett helt tillfredsställande sätt. Som exempel kan ordförbindelsen *räcka lång näsa åt någon/något* nämnas, vilken alltså främst används bildligt i texterna. Uttrycket saknas i BSO och Lexin, men i resterande ordböcker presenteras det så här:

NoK **räcka lång näsa åt någon** göra en gest med händerna framför näsan, t.ex. för att visa att någon har blivit lurad

- SO räcka lång näsa åt ngn/ngt göra en ringaktande grimas åt ngn [och därvid ev. låta fingrarna peka ut från nästippen]
- Äv. bildligt: *han räckte lång näsa åt det litterära etablissemanget och gick sin egen väg*

NoK redovisar sålunda bara själva gesten och varför denna utförs. I SO beskrivs handlingen, men också att ordförbindelsen kan användas bildligt, vilket illustreras med ett språkexempel. Båda användningssätten lyfts alltså fram, men inte att den bildliga faktiskt är vanligare i bruket.

Andra typer av semantisk variation återges däremot ofta på ett tydligare sätt. Som utgångspunkt för en diskussion kring detta kan återigen verbet *nicka* anföras (se avsnitt 4.3 och 5.3 ovan). Nedan återges relevanta delar av de undersökta artiklarna.

- NoK snabbt böja huvudet framåt en bit för att hälsa eller säga ja till något. *De nickade till varandra*
- SO snabbt böja huvudet framåt ett kort stycke [ofta som jakande svar el. till hälsning] *hon nickade bifall; nicka som svar; nicka god morgon; han nickade igenkännande när orkestern intonerade "Moon river"*
- BSO göra en nick, *nicka instämmande*
- Lexin böjer lätt på huvudet (ofta som hälsning eller bekräftelse)
FILM *han nickade åt en bekant; hon nickade instämmande*

Av åtminstone NoK, SO och Lexin framgår direkt att man kan nicka för att 1) hälsa och 2) markera ett ja. I Lexin följs också båda funktionerna upp av två förtydligande språkprov. NoK:s språkexempel *De nickade till varandra* är inte helt lättolkat, men det torde illustrera nickandets hälsningsfunktion. BSO:s språkprov *nicka instämmande* stöder istället den andra funktionen, den att markera samtycke. SO, som har flest språkprov, illustrerar också ytterligare en funktion i exemplet som inleds med *han nickade*

igenkännande. Denna användning, som är besläktad med samförståndsfunktionen, nämns dock inte explicit i SO:s definitionstillägg.

Som redan antytts spelar språkproven en viktig roll i betydelsebeskrivningen av orden och ordförbindelserna. Genom dessa kan användarna få indikationer om hur, när, varför och av vem ett visst emblem brukar utföras. Språkexemplen kan på så sätt informera om ordens och ordförbindelsernas selektionsrestriktioner och dessutom om deras eventuella konnotationer. Som exempel nämns valda delar av de artiklar som behandlar verbet *niga*:

NoK (om flickor) böja på knäna för att hälsa eller tacka *förr var flickor tvungna att niga när de hälsade*

SO böja knäna från stående ställning som hälsning [el. tack, etc.]; om flicka, i vissa sammanhang äv. om vuxen kvinna: *nig nu fint för tanten!; hovdamerna neg djupt när drottningen gjorde entré*

BSO (om flickor) böja knäna lätt som hälsning, tack e.d.

Lexin böjer knäna för att hälsa, tacka etc. (om kvinna) *flickorna neg djupt för landshövdingen*

Av artiklarna framgår att det är personer av kvinnligt kön, i huvudsak flickor, som niger och att ordet har något ålderdomliga konnotationer. Att emblemet var vanligare förr framgår inte minst av NoK:s mer encyklopediska språkprov. Man niger för att visa tacksamhet, men också ofta underdånighet. Ett tydligt besläktat ord är, som sagt, *bocka (sig)* med liknande konnotationer, men som förknippas med pojkar.

En ordförbindelse, som också för tankarna till barn men som har helt andra konnotationer, är *räcka ut tungan* (jfr också det mer dialektalt präglade *lipa (åt någon)*). Uttrycket *räcka ut tungan* förknippas snarare med retsamhet och upproriskhet. Det är dock inte lika utförligt beskrivet i verken – i den mån det över huvud taget tas upp.

Slutligen finns det ännu en aspekt som lexikograferna har behövt ta ställning till och det är de undersökta orden och ordförbindelsernas stilnivå. Några av dem är förhållandevis neutrala (t.ex. *hyssja*). Andra, som *hålla tummarna*, förknippas företrädesvis med ett vardagligare språk och talspråk. Men i materialet finns också ord och uttryck som kan tyckas starkt vardagliga eller i alla fall laddade, t.ex. *moona* och *ge/visa någon fingret*. Deras laddning hänger givetvis samman med att de betecknar mer eller mindre obscena emblem. Dessa ord och uttryck behandlas emellertid i mindre utsträckning i de undersökta verken.

6. Sammanfattande diskussion

I den här artikeln diskuteras ett femtiotal svenska ord och ordförbindelser, bl.a. *applådera* och *hålla tummarna*, som kan kopplas till ett trettiotal olika emblem. För det första har jag granskat hur orden och uttrycken används i tidningstexter, skönlitterära verk och bloggar i Språkbankens korpusar. Denna kvalitativa granskning har banat väg för en undersökning av hur orden och uttrycken behandlas i fyra samtida allmänspråkliga ordböcker.

Den aktuella typen av ord och uttryck är intressant av flera skäl. Emblemerna som sådana befinner sig i gränslandet mellan icke-verbal och verbal kommunikation. Vidare är många av dem språk- och kulturspecifika. Dessa egenskaper hos emblemerna överförs också på de ord och ordförbindelser som betecknar dem. Orden och uttrycken utgör därmed en utmaning för personer som ska lära sig dem och för lexikografer som ska beskriva dem. Ett svenskt emblem, som återkommer bland exemplen, innebär att man böjer huvudet upp och ner och därigenom signalerar ett 'ja'. I svenskan kallas detta att *nicka*. Vid beskrivningen av verbet måste lexikografer dels förhålla sig till hur själva gesten utförs, dels fundera om den kan fylla olika funktioner. Så är också fallet; med

gesten kan man även signalera gillande, stöd och uppmuntran. Man kan också nicka när man säger hej eller tar avsked. En ja-, stöd- respektive hälsningsnick är dock inte identiska, vilket givetvis påverkar hur de bör beskrivas.

I denna artikel undersöks förmodligen bara en del av de svenska emblemen och ord och uttryck som betecknar sådana. I studien finns t.ex. en slagsida åt gester med nordamerikanska motsvarigheter. De ordböcker som studeras är heller inte helt enkla att jämföra eftersom de är så pass olika. Men min studie visar bl.a. att etablerade varianter som bl.a. *hålla en tumme/tummarna för ngn* inte alltid redovisas på ett sätt som man skulle önska. Vidare nämns gesterna ibland explicit för att andra gånger utelämnas helt. De beskrivs inte heller alltid på ett tillfredsställande sätt. Man kan också komma längre vad gäller ordens och ordförbindelsernas semantiska innehåll. För att återvända till exemplet *nicka* så är frågan om inte beskrivningen av verbet skulle bli tydligare om de två huvudfunktionerna skiljdes åt istället för att slås ihop på det sätt som nu sker i ordböckerna. Vidare skulle man mer genomgående kunna skilja på en mer konkret och en mer bildlig betydelse hos de uttryck som används på båda sätt, t.ex. *räcka lång näsa åt ngn/ngt*. Vissa ordförbindelser, som t.ex. *skaka på huvudet*, *räcka upp handen* och *räcka ut tungan* är också sämre beskrivna i de undersökta verken. Dessa uttryck är förhållandevis genomskinliga vilket kan vara skälet till att de fallit mellan stolarna i ordböckernas mikrostruktur. Om de över huvud taget redovisas sker det ofta i form av ett kortfattat språkprov.

Avslutningsvis har jag, i samband med denna studie, lagt ner en hel del möda på att tänka ut hur jag själv och andra t.ex. nickar och – inte minst – hur gesterna kan beskrivas på ett korrekt men ändå tydligt sätt. Nätordboken Lexin med sina filmsekvenser har här en klar fördel i förhållande till de tryckta ordböckerna. Även illustrationer av det slag som finns i BSO kan förenkla avsevärt för såväl lexikografer som för användare. Man kan dock tänka sig att

lexikografer som arbetar med det verbala språket trots allt har en del att lära av dem som arbetar med ordböcker över teckenspråk (t.ex. *Ordbog over Dansk Tegnsprog*). I arbetet med dessa ordböcker har man givetvis varit tvungen att i (ännu) högre grad fundera över hur man på bästa sätt kan utnyttja såväl bilder som filmsekvenser när man vill illustrera gester.

Litteratur

Ordböcker

BSO = *Bonniers svenska ordbok* (2010). Utarbetad av Sten Malmström, Iréne Györki & Peter A. Sjögren. (10 uppl.) Stockholm: Bonniers.

Lexin = *Lexins svenska lexikon* <<http://lexin2.nada.kth.se/>> (juni 2012).

NoK = *Natur och Kulturs Svenska Ordbok* (2001). Stockholm: Natur och Kultur.

Ordbog over Dansk Tegnsprog: <www.tegnsprog.dk> (juni 2012).

SO = *Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien* (2009). Stockholm: Norstedts (i distribution).

Övrig litteratur

Allwood, Jens (2012): Kroppsspråk. *Nationalencyklopedin* <<http://www.ne.se/lang/kroppsspråk>> (juni 2012).

Ekman, Paul (1999): Emotional and conversational nonverbal signals. I: Lynn S. Messing & Ruth Campbell (eds.): *Gesture, Speech, and Sign*. Oxford: Oxford University Press, 45–55.

Ekman, Paul & Wallace V. Friesen (1969): The Repertoire of Nonverbal Behavior: Categories, Origins, Usage, and Coding. I: *Semiotica* 1, 49–67.

TEMATISKA BIDRAG

- Gullberg, Marianne (2006): Some reasons for studying gesture and second language acquisition (Hommage à Adam Kendon). I: *International Review of Applied Linguistics*, 44(2), 103–124.
- Jakobson, Roman (1972): Motor signs for ‘Yes’ and ‘No’. I: *Language in Society* 1972:1, 91–96.
- Johnson, Harold G., Paul Ekman & Wallace V. Friesen (1975): Communicative Body Movements: American Emblems. I: *Semiotica* 15, 335–353.
- Kendon, Adam (2004): *Gesture. Visible Action as Utterance*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Knapp, Mark L. & Judith A. Hall (2010): *Nonverbal Communication in Human Interaction*. (7th ed.) Boston: Wadsworth Cengage Learning.
- Poyatos, Fernando (2002): *Nonverbal Communication across Disciplines. Volume 1: Culture, sensory interaction, speech, conversation*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Språkbanken*: <www.spraakbanken.gu.se/korp/> (juni 2012).
- Svanlund, Jan (2009): *Lexikal etablering. En korpusundersökning av hur nya sammansättningar konventionaliseras och får sin betydelse*. Stockholm: Stockholms universitet.
- Øyslebø, Olaf (1988): *Ikkeverbal kommunikasjon. Introduksjon til en tverrvitenskap*. Oslo: Universitetsforlaget.

Anmärkning: studien har genomförts inom ramen för min forskartjänst som finansieras av Knut och Alice Wallenbergs Stiftelse.

Emma Sköldberg
forskare, fil. dr, docent
Lexikaliska institutet
Institutionen för svenska språket
Göteborgs universitet
Box 200
SE-405 30 Göteborg
emma.skoeldberg@svenska.gu.se